

In zijn politieke publicaties van recentere datum zegt Chomsky, dat hoe dan ook de Verenigde Staten het meest vrije land in de wereld zijn. Ook is hij er stellig van overtuigd, dat het culturele klimaat in de Verenigde Staten de jongste vijftien jaar ingrijpend is gewijzigd, een bewustzijn van internationale verantwoordelijkheid is veel ruimer verspreid en beter verankerd in de bevolking dan ooit voorheen, zodat Reagan geen troepen heeft kunnen sturen naar Nicaragua en El Salvador, gewoon omdat de bevolking dat niet langer wou. Daardoor gingen de bestuurders ondergronds, wat uiteindelijk nog in enkele 'gates' resulteerde. Per saldo maken die culturele veranderingen van de Verenigde Staten een geciviliseerder land dan voorheen, meent Chomsky.

Zoals hierboven al vermeld, als je, zelfs vanop enige afstand, het wereldgebeuren vanaf de tweede wereldoorlog hebt gevolgd, dan wist je het allemaal wel. En toch blijft het akelig om weer geconfronteerd te worden met de verschrikkingen van de verschillende kampen en de daarmee verbonden hele en halve leugens en geschiedvervalsing. Juist daarom blijven in deze periode van groeiend nationalisme en mogelijke nieuwe patriotismen in de nasleep van de Oosteuropese ontvoogding, informatie en bezinning omtrent de mechanismen, onder meer misschien zoals Chomsky die geeft, noodzakelijk als tegengif voor (gevaarlijke) naïviteit.

Jan GERMIS

EUROPA EN HET NIET-EUROPESE

Manuel Lucena Salmoral, *Amerika. Een fascinerende beschaving 500 jaar geleden*. Leuven.

Davidfonds, 1991, 240 blz., geïllustreerd, ISBN 90 6152 743 0

Ton Lemaire, *Twijfel aan Europa. Zijn de intellectuelen de vijanden van de Europese cultuur?* Baarn. Ambo & Schoten, Westland, 1990, 103 blz., 398 Bfr., ISBN 90 2631087 0

Raymond Corbey & Paul van der Grijp (red.), *Natuur en cultuur. Beschouwingen op het raakvlak van antropologie en filosofie*. Baarn. Ambo & Schoten, Westland, 1990, 273 blz., ISBN 90 263 1061 7

In een van zijn studies, *De Indiaan in ons bewustzijn* (Baarn, Ambo 1986 en besproken in 'De Uil van Minerva', vol.5, nr. 1, herfst 1988) beschrijft Ton Lemaire de schokkende geschiedenis van de ontdekking van de niet-Europese beschaving voor de westerse cultuur die vanaf dat ogenblik voor de opdracht staat niet alleen de eigen eindigheid te onderkennen, maar ook te aanvaarden dat er *beschavingen* zijn die het predicaat 'cultuur' verdienen, ondanks het feit dat men ze niet op het Europese continent kan vinden. Kortom, de moderne mens die Amerika heeft ontdekt moet leren dat 'beschaving' niet alleen op zijn bestaanswijze van toepassing is. Op de vraag hoe Europa

op deze uitdaging is ingegaan, zijn heel wat beschamende antwoorden gekomen. We weten wat er is gebeurd : de westerse wereld heeft de vreemde continenten overrompeld en heeft hen in hun anders-zijn nooit goed aanvaard of erkend. Het resultaat is de verdwijning van hele beschavingen met hun taal, religie, zeden, gebruiken en gewoonten, normen en waarden. Deze andere beschavingen stonden voor het dilemma : of zich onderwerpen, of worden geliquideerd; het is een combinatie van liquidatie (en uitmoording) en onderwerping geworden, en voor de Europese staten de uitbouw van een koloniaal rijk en van de algehele verspreiding van de westerse rationaliteit.

Maar wat is er van de oude beschavingen over gebleven ? Nu ze niet meer in hun homogene patronen leven, tenzij hier en daar heel marginaal in enkele weinig toegankelijke uithoeken van de wereld (in Afrika, Zuid-Amerika, Oceanië), zijn ze opgenomen in een stroom die de richting van de westerse rationaliteit uitgaat. Natuurlijk zijn er beschavingen die op de een of andere manier nog enige weerstand bieden of trachten te bieden : de islamitische wereld doet voor een deel hardnekkige pogingen om zich niet door de post-christelijke westerse rationaliteit te laten recupereren. Van het Chinese continent, dat een protectionistische politiek voert, kan men iets analoogs zeggen. Het Japans conintent voert met het Westen een concurrentiestrijd met de zich toegeëigende westerse economische en technologische wapens. De beschavingen van het Indische en Indonesische continent kennen een enorme armoede en economische ontwrichting en worden door hun overbevolking bedreigd. Hetzelfde geldt voor een groot aantal Afrikaanse en Zuidamerikaanse landen. Indien al deze landen ooit beschavingen met een zekere welvaart en welzijn hebben gekend, blijft daar nauwelijks nog iets van over. Afgezien van het islamitische fundamentalisme dat zich zo moeilijk van haar culturele stagnatie kan bevrijden, lonken de meeste niet-Europese beschavingen naar de verworvenheden van het Westen : een hogere levensstandaard, een parlementaire democratie, een economie die zekerheid en veiligheid biedt, een betrouwbare militaire macht en een gezondheidszorg en voedselverdeling om iedereen met een gerust gemoed oud te laten worden. De vraag naar de culturele identiteit wordt hieraan ondergeschikt gemaakt. Gaan we naar de algehele universalisering van dit westerse rationaliteitsmodel ? Het is de wens en de hoop van vele honderden miljoenen mensen op de aardbodem, maar niet iedereen is ervan overtuigd dat dit een gelukkiger en tevredener wereld wordt.

De vraag 'wat is er van de oude beschavingen overgebleven ?' is hier onvoldoende beantwoord. De restanten van die culturen vinden we niet alleen in een aantal nog levende gedragsvormen en maatschappelijke instituties terug, we vinden ze echter ook — gestorven — in musea, collecties en prentenboeken die aan de zin voor het exotisme en voor de nostalgie naar een verloren paradijs bij de westerse mens tegemoet komen. De oude culturen zijn object van wetenschap (en nieuwsgierigheid) geworden : historici, sociologen, ethnografen en antropologen bestuderen andere mensen met hun andere zeden, gebruiken en gewoonten, en brengen al deze beschavingscomponenten in kaart zoals ze insecten of planten disseceren, catalogeren, systematiseren. Ook kunsthistorici en estheten leveren hun bijdrage om zich het vreemde probleemloos eigen te maken en om het ruime publiek voor dit andere als esthetische objecten te interesseren. Kenschetsend hiervoor zijn de honderden tentoonstellingen en de vele duizende dure prentenboeken die aan de niet-westerse beschavingen worden gewijd.

Het boek *Amerika. Een fascinerende beschaving 500 jaar geleden* maakt ongetwijfeld deel uit van dit recuperatiebedrijf : het is een schitterende uitgave, toegankelijk voor iedereen, helder geschreven, deskundig gedocumenteerd; men kan er uren in bladeren, kijken en lezen, omdat de auteur er echt in geslaagd is de belangstelling van de lezer op te wekken. Hij heeft immers de codex Mendoza als uitgangspunt genomen om de lezer te vertellen hoe de Maya's in Mexico, de Azteken en de Inka's in het Zuiden in de zestiende eeuw hebben geleefd. De auteur, Manuel Lucena Salmoral, doet dit met kennis van zaken en met een zo groot mogelijk invoelingsvermogen. Hij is docent Amerikaanse geschiedenis aan de Alcala de Henares-universiteit te Madrid; hij doceerde ook aan de universiteiten van Panama en Colombia. De codex Mendoza is een 'boek', het resultaat van het antwoord op de opdracht van Filips II van Spanje na de ontdekking van Amerika aan Don Antonio de Mendoza om een volledig beeld te geven van het nieuwe werelddeel. Inheemse tekenaars moesten het leven uitbeelden van de Eskimo's, de Noord Amerikaanse volkeren, tot de reeds genoemde Maya's, Azteken en Inka's. Het is een uniek manuscript geworden met vele kleurtekeningen en annotaties. Hier in dit boek van Salmoral krijgen ze een didactische toelichting en worden ze met de resultaten van de geschiedschrijving en de archeologie aangevuld. Tegen zo'n publicatie kan men uiteraard geen bezwaar hebben; het boek is, zoals al opgemerkt boeiend en interessant, zowel voor wie wil lezen als voor wie eerder naar de 'prentjes' wil kijken. Alleen tegen de achtergrond van de vraag 'wat is er van de oude beschavingen overgebleven?' geeft dit boek een wat wrange nasmaak : het antwoord luidt dat de herinneringen aan en de restanten van deze door de geschiedenis barbaars behandelde beschavingen vandaag objecten van esthetisering en wetenschap zijn geworden — en dit in onze westerse roes om ons alles toe te eigenen wat we maar wensen.

Moeten we ons nu schamen een Europeaan te zijn ? Deze gedachte en vraag vinden we al een hele tijd in het werk van Ton Lemaire terug, de cultuurantropoloog die lange tijd aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen heeft gewerkt en een paar jaar geleden vroegtijdig van het academisch leven afscheid heeft genomen om zich in Frankrijk terug te trekken. De vraag is niet banaal of onnodig gesteld als we ons inderdaad afvragen wat 'we' met de niet-Europese volkeren hebben gedaan en hoe we ze nog steeds behandelen. We hebben veel vernield en we hebben hen veel ontnomen omdat het onze rijkdom ten goede kwam. Om die redenen moeten nog steeds volkeren verhuizen en worden hun geschiedenis en traditie ontworcht : ze bewonen bijvoorbeeld te kostbare (onder)grond. Maar we hebben ook veel op eigen bodem en onder eigen volkeren vernield en gedood; de lijst van de zonden lijkt eindeloos. Vandaar dat Lemaire zich de vraag stelt of een intellectueel-antropoloog die zich goed realiseert wat er is gebeurd niet grenzeloos aan Europa gaat twijfelen, of kan hij zich beperken tot een grondige kritiek op de eigen cultuur, die hij daarom niet hoeft te verloochenen ? Ja, dit laatste is ook een Europese eigenschap : deze cultuur kent een filosofie van de twijfel, beoefent een zelfkritiek, is zich schuld bewust en zoekt haar dynamiek in herstel, ook in moreel herstel en vergeving van het kwaad. Maar, zo kan men zich met Lemaire in zijn essay, *Twijfel aan Europa*, een uitvoerige uitwerking van zijn afscheidscollege, afvragen : "moet de twijfel van Europa noodzakelijk leiden tot twijfel aan Europa?" (blz. 12). De Europese twijfel lijkt een paradox, omdat de intellectueel die de Europese beschaving bekritiseert eigenlijk deze zelfde beschaving nodig

heeft om zijn kritiek te formuleren. Zonder de instrumenten van de Griekse rationaliteit, van de joodse wijsheid en van de christelijke *caritas* zou er noch van twijfel van Europa, noch van twijfel aan Europa sprake kunnen zijn. Bijgevolg kan de kritiek op het Avondland slechts partieel zijn, zelfs al menen we dat er veel mis is gelopen.

Maar waar is er niets mis gelopen? Gaat alles naar wens in de niet-Europese beschavingen, ook beoordeeld naar hun normen en waarden? We moeten ons hoeden voor de idealisering van de niet-westerse culturen en voor de even incompetente en ongenueanceerde veroordeling van het Europese erfgoed. Ook Ton Lemaire ontsnapt niet aan de eenzijdigheden wanneer hij het op de filosofische en religieuze traditie van Europa heeft gemunt. Hij heeft uiteraard het recht er de persoonlijke mening op na te houden dat Europa zich van alle godsdienstigheid, vooral van het christendom, dient te bevrijden (blz. 90) en dat de moderne tijd dringend voor de herontdekking van mystiek en spiritualiteit staat (blz. 91). We hopen alleen dat hieruit geen politiek beleid ontstaat, want dan staan we zeker voor een nieuw fundamentalisme dat heel wat trekken van de ons bekende theocratieën en totalitarismen vertoont. Het behoort tot de intellectualiteit dat zij, naast allerlei intelligente opmerkingen, die men ongetwijfeld in Lemaire's boekje kan vinden, schaamteloos eenzijdigheden kan spuien die men alleen maar schouderophalend aan de kant kan schuiven. Zo schrijft Lemaire bijvoorbeeld dat een mythe een verhaal is "over een tijd dat mensen en dieren nog op voet van gelijkheid met elkaar omspringen en met elkaar konden communiceren. De mythen leggen zich als het ware niet neer bij de tragische situatie die optreedt bij de menswording, als voortaan mens en dier naast elkaar leven op dezelfde aarde zonder te kunnen communiceren. Veel wijst erop dat met name de joods-christelijke traditie in onze geschiedenis de definitieve breuk heeft gebracht in de ervaring van een kosmische samenhang van alle soorten. Mens en dier zijn voortaan vreemden voor elkaar en de mens werpt zich op als koning van de natuur" (blz. 85). Hij schrijft ook dat het bij uitstek de taak der intellectuelen is "om bij te dragen tot de geboorte van een nieuw Europa, om gids te zijn bij de innerlijke transformatie van Europa, die haar van de barbaarse beschaving die ze is, zal veranderen in een ware beschaving" (blz. 96). Hopelijk wordt deze intellectueel geen guru, een demagoog of een ideoloog die wil strijden en zuiveren.

Hoe dan ook, Lemaire wil wel een Europeaan zijn, hoe moeilijk ook, omdat hij uiteindelijk juist in Europa iets vindt dat de mensheid en de aarde nodig heeft om niet aan de kwalen van Europa (begeerten, onmatig humanisme en de overmoedige Vooruitgang vanuit de Verlichtingsrationaliteit) ten onder te gaan. Zijn pleidooi is daarom een pleidooi voor de herwaardering van een andere traditie van Europa die al eeuwen in de verdrukking is geraakt, een traditie van mystiek en spiritualiteit die ze met het Oosten gemeenschappelijk heeft. De vraag blijft of de ene traditie kan worden losgeweekt van de andere, en of het zuiveren niet nog een grotere tol vergt. Wie is de deskundige die al het onkruid feilloos van het vruchtdragende gewas kan onderscheiden, en wie ontsnapt aan 'Der Hang zum Bösen'?

Ongeveer gelijktijdig met de publicatie van het uitgebreide afscheidscollege van Ton Lemaire, hebben zijn vrienden en collega's hem een bundel opstellen op het raakvlak van antropologie en filosofie aangeboden, *Natuur en cultuur*, samengesteld door Raymond Corbey en Paul van der Grijp. Zoals meestal het geval, vertoont dit boek een grote

verscheidenheid. Er is niettemin een samenhang, aangezien het werk van of een discussie met Lemaire het uitgangspunt voor alle bijdragen vormt. Het spreekt uiteraard voor zichzelf dat in deze bundel eenieder dit doet vanuit de eigen — wetenschappelijke of poëtische — achtergrond en belangstelling. Ook kritische bedenkingen ontbreken niet, zodat men niet moet verwachten dat deze *Liber Amicorum* voor Ton Lemaire idolatrisch zou zijn geworden. Hierbij toch een illustratief citaat : wanneer Lemaire op het einde van zijn afscheidscollage een pleidooi houdt voor een ander Europa — grotendeels een utopie —, wijst Hans Achterhuis in zijn artikel voor Lemaire de utopia en de ecotopia af. Dit betekent voor hem nu niet dat hij door deze afwijking gedwongen is "de realiteit met alle natuurvernietiging, die er in de moderniteit plaatsvindt, als vaststaand en onveranderlijk gegeven te aanvaarden. Integendeel lijkt mij, het afwijzen van de utopie zou juist de toekomst weleens kunnen openen. In het gevecht om een schone aarde lijkt me de utopische traditie met haar nadruk op maakbaarheid en beheersbaarheid vooral een obstakel" (blz. 56).

Jacques DE VISSCHER

UIT DE ENGELSE RECHTSGESCHIEDENIS

R.C. Van Caeneghem, '*Civil Law*' en '*Common Law*' : een LAT-verhouding, in : *Notarius*, 91/8, blz. 3-10

In deze bijdrage onderzoekt Raoul Van Caeneghem, wat hij de 'vlek' in het Engelse landschap noemt, een vlek, die wij niet aantreffen op het Europees vasteland, namelijk het Engelse '*Common Law*'.

"De tegenstelling tussen '*civil law*' en '*common law*' is evenmin een kwestie van verschillende accenten of technische details : het is fundamenteel en toont een verschillende benadering van het recht, de rechtsvinding en de rechtsbedeling. Het is gewoon verstommend" (blz. 3). Een '*Volksgeist*' of de nationale aard biedt hierop geen antwoord. Het Engelse *Common Law* werd niet afgekondigd. Het is ook niet de vrucht van het onderwijs aan één of andere rechtsschool of universiteit, het is evenmin het geesteskind van een of andere geniale advocaat.

Het ontstaan van het '*Common Law*' zou (zeer vroeg) te vinden zijn in de historische omstandigheden van de tweede helft van de twaalfde eeuw, in Europa, en meer in het bijzonder in het Engeland van Henry II. Henry II was een krachtig regeerder van een goed georganiseerde monarchie met een grote persoonlijke interesse voor het recht. Zijn bedoeling was het recht en de rechtspraak te moderniseren. Hij zette een uniek systeem van koninklijke rechtbanken op touw. Op dat ogenblik was het echter te vroeg om zich te laten inspireren door het Romeins recht. Het werd een produkt van eigen bodem, feodaal